

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЦЕНТРАЦІЇ У СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Шнортун Оксана Миколаївна

доктор психологічних наук,
професор кафедри психології КЗВО
«Вінницька академія безперервної освіти»

Сухина Наталія Олександрівна

магістер спеціальності 053 Психологія КЗВО
«Вінницька академія безперервної освіти»

Проблема дослідження децентрації у сучасному науковому просторі є однією з найактуальніших. Сучасне суспільство, яке дуже швидко розвивається, відповідно ставить нові вимоги до людей та до стосунків між ними. На сучасному етапі спілкування між людьми займає найбільше часу, адже саме спілкування присутнє у всіх сферах життєдіяльності особистості. Не зважаючи на те, який вид спілкування використовує людина, але вона потребує його, а також потребує нових вражень, почуттів, знань, у бажанні поділитися з кимось своїми переживаннями й думками, обмінятися певною інформацією, налагодити стосунки, так як це є невід'ємним аспектом існування людини. Досить важливим у цьому є вміння зрозуміти, прийняти точку зору свого опонента.

Дослідження у даній галузі здійснювали К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, М. Боришевський, М. Вертгеймер, Л. Виготський, П. Гальперін, Є. Гейко, Т. Гура, М. Доналдсон, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонт'єв, О. Лурія, С. Максименко, Н. Мізіна, В. Недоспасова, Л. Обухова, Т. Пашукова, Ж. Піаже, А. Перре-Клермон, Дж. Смедслунд, Дж. Флейвел, Л. Фрідман, Г. Цукерман. Дослідники галузі егоцентризму – децентрації (Є. Гейко, Т. Гура, Г. Дьяконов, Л. Обухова, Т. Пашукова, Ж. Піаже, Дж. Флейвел) вважають перехід від егоцентризму до децентрації процесом загальним і неминучим.

Децентрація – здатність до внутрішнього діалогу й уміння бути різним, залишаючись самим собою. В его-ідентичності функція децентрації полягає у забезпеченні самоверифікації. [7, с. 52] Під самоверифікацією розуміється стратегія самопрезентації, спрямована на встановлення зворотного зв'язку з оточуючими людьми з метою уточнення адекватності "Я - концепції". Самоверифікація дозволяє схоплювати специфіку соціального контексту, в якому знаходиться людина, і підлаштовуватися під нього у відповідності зі своїми цілями, або, навпаки, - змінювати соціальний контекст відповідно до бажань [12].

Сутність децентрації полягає у подоланні егоцентризму, умінні поглянути на речі та явища з різних боків, у розумінні і прийнятті того, що інші можуть сприймати щось по-іншому, умінні скоординувати свій погляд і свої дії з уявленнями і діями іншої людини [15, с. 28]. В іншому джерелі йдеться про те,

що децентрація – це механізм долання егоцентризму особистості, який полягає у

зміні поглядів суб'єкта внаслідок зіткнення, зіставлення та інтеграції їх з поглядами, що різняться від власних [14, с. 52].

Розвиток децентрації – це складний багатоаспектний процес, нормальне протікання якого відбувається в умовах, коли дитині надапа можливість: 1. розвинути просторове мислення, оволодіти предметним світом, зрозуміти своє місце в просторі та часі. 2. розуміти закономірності і розвинути здатності соціальної взаємодії; 3. усвідомити свій особистісний статус; навчитися виражати своє емоційне ставлення до навколишнього, з перенесенням знань, сформованих щодо іншої людини, на себе; в міру розвитку інтелекту й свідомості навчитися емпатійній здатності до засвоєння чужої точки зору й оцінок оточуючих [13, с. 105].

Поняття децентрації вперше було запропоноване Женевською школою генетичної психології (Ж. Піаже, Б. Інельдер, Е. Шемінський та ін.) на противагу центрації у ході дослідження мислення і мовлення дитини. Ж. Піаже визначив його як здатність особистості змінювати власні вихідні позиції, розглядати ситуацію з іншої точки зору, дивитися збоку [15, с.10]

Поняття децентрації найдетальніше було розроблено у працях Ж. Піаже у контексті аналізу процесів соціалізації, когнітивного і морального розвитку особистості. Джерелом децентрації є безпосереднє або інтеріорізоване спілкування з іншими людьми (внутрішній діалог), під час якого відбувається зіткнення суперечливих поглядів, що спонукає суб'єкта до перетворення сенсу образів, понять та уявлень у власній пізнавальній позиції. Формування навичок децентрації покладено в основу здібності суб'єкта до прийняття ролі іншої людини, воно пов'язане з рівнем розвитку когнітивної емпатії і визначає ефективність комунікативної взаємодії [7, с. 53].

Класичною точкою зору на децентрацію у науковій літературі є позиціонування її як подолання егоцентризму Ж. Піаже, Т. Пашукова. Егоцентричність – властивість особистості, що характеризує людей, які схильні жорстко дотримуватись одного погляду – власного, вважаючи його за найбільш правильний. Такі люди не обов'язково є егоїстами, але вони центруються лише на власних цінностях і переживаннях. Такі особистості через небажання, а також часто через невміння дивитися на певну ситуацію чи проблему різнобічно, вони втрачають ефективніші способи їхнього вирішення. До того ж, нерідко такі люди почуваються самотньо, ніби відкинуті життям через невизнання інших поглядів, серед яких у життєвих подіях можна побачити і позитивні наслідки [7, с. 55].

Т. Пашуков вважає, що егоцентрична і децентрована спрямованості особистості можуть перебувати у стані гармонійного або дисгармонійного співвідношення. Повинна існувати рівновага між потребою особистості відстоювати себе, свою думку, погляд, бажання та потребою орієнтації в позиціях, поглядах, думках і бажаннях інших людей, керуватися ними у своїй поведінці. Особистість знаходиться перед вибором утверджувати себе, бути самодостаньою, з одного боку, або мати широкий, «розлогий» обсяг соціальної уваги, бути здатною більш-менш точно уявляти погляди, точки зору, експектації,

перспективи інших людей і зважати на них, входити в їх становище – з іншого боку. Якщо баланс співвідношення співвідношення порушується, то в дитини з'являється «зацикленість» на своєму «я», тобто «егоцентричні упередження» [6, с. 9].

У когнітивному плані егоцентризм виявляється в нездатності індивіда вмщувати в обсяг своєї уваги багато властивостей ситуації чи точок зору інших людей. Ж. Піаже вважав, що ключовою властивістю мислення дошкільника є те, що діти цього віку спроможні зосереджувати увагу лише на одному помітному аспекті того, про що вони намагаються думати. Це є типовим виявом доопераційної стадії розвитку мислення, представники якої центруються тільки на одному аспекті проблеми. Его-центризм в когнітивному сенсі означає тенденцію інтерпретувати світ з точки зору «его», тобто з точки зору «я». Як правило, уся інтерпретація центрується на тому, що є найбільш перцептивно видимим, помітним. Егоцентризм також означає брак диференціації чи розрізнення між деяким аспектом «я» та соціальним іншим. Діти схильні припускати, що кожний бачить речі так, як і вони. Теорією Ж. Піаже передбачається, що, з часом, завдяки збагаченню соціального досвіду, дитина стає якомога менш егоцентричною і в фундаменті її суджень лежить широка, розлога, рівномірно розподілена, збалансованіша увага до реальної чи уявної ситуації [6, с. 10].

У працях Ж. Піаже обґрунтовані якісні відмінності форм центрації, які мають місце у сприйнятті та інтелекті. На особистісному рівні центрація призводить до появи егоцентризму, а у міжособистісній взаємодії може стати основою розвитку механізмів проєкції та стереотипізації, що погіршує процес взаєморозуміння. Розвиток децентрації залежить від дозрівання біологічних структур індивіда (за Ж.Піаже), а також від специфіки навчання й виховання, особливостей життєдіяльності, в яких у суб'єкта виробляються навички спілкування й соціально-психологічної компетентності, тобто від зовнішніх умов середовища. І якщо фізіологічні закони, як і раніше, залишаються більш-менш сталими, то зовнішні умови кардинальним чином змінилися (Н.М.Верцинська, З.Г.Зайцева, Л.О.Кондратенко, О.І.Кочетов). І найбільших змін зазнало середовище, у якому розвивається дитина [7, с. 214].

До факторів, які провокують загострення егоцентричних проявів, відносять кризові ситуації в житті особистості (Т. І. Пашукова, Г. В. Дьяконов, К.М.Васюк). Егоцентризм може виникати як ситуативний стан у ті життєві моменти, коли неможливо подолати звичними методами перешкоди на шляху до важливої мети і, як вважають Л. С. Виготський та Д. Б. Ельконін, бути якісним стрибком у розвитку особистості або назавжди залишитися властивістю особистості. У такому аспекті в психології егоцентризм розглядається: як якість особистості, яка спрямована на ствердження власного «Я» (К. К. Платонов) і заважає зрозуміти інших (Ж. Піаже, Л. С. Виготський, Т. І. Пашукова, Л.Ф.Обухова); як розумова позиція, що зумовлює синкретизм (тенденцію пов'язувати усе з усім), трансдукцію (перехід від часткового до часткового, минаючи загальне), нечутливість до протиріччя (М. О. Холодна); як моральна

проблема, що змушує інших бути засобом задоволення особистих потреб (К.Хорні) [5, с. 18-19].

Існує декілька концептуальних підходів до визначення родової ознаки поняття «децентрація»: 1. децентрація як психологічний механізм соціальної перцепції (А.В.Петровський, Г. М. Андреева, В. С. Агеев) – це механізм сприйняття людини в її відносинах із іншими людьми разом із ідентифікацією, рефлексією, емпатією та каузальною атрибуцією; при чому децентрація виступає частковим проявом останньої; 2. децентрація як устремління особистості (В.А.Петровський) – це спрямованість людини на продукування дій, процес здійснення яких сам по собі переживається як насолода, при чому саме децентрація продовжує найвищий рівень – співустремління дитини та дорослого і тільки тоді, коли дорослий спирається на дитячу субкультуру, на дитячі «значимості», цінності і норми самих дітей. Саме тоді спілкування набуває статусу самоцінності, і децентрація дитини і дорослого виступає його детермінантом; 3. децентрація як інтегральна властивість особистості (М.Феффер та Дж. Г. Флейвелл), яка відображає здатність людини змінювати власну позицію, координувати різні точки зору [5, с. 12].

К. Скороходько ствержує, що децентрація є важливим компонентом спілкування на поведінковому, когнітивному та емоційному рівнях. Децентрація, ідентифікація, рефлексія та емпатія виконують пізнавальну функцію у спілкуванні за умови, якщо індивід при взаємодії орієнтується на позицію, точку зору іншого. Децентрація забезпечує сприйняття людини як об'єкта поведінкових характеристик, на основі яких формуються уявлення про його паміри, думки, здібності, емоції, установки та ін. Розвиток децентрації починається саме у ставленні особи до інших людей [2, с. 18].

У когнітивній сфері децентрація характеризується здатністю індивіда змінювати пізнавальну перспективу, враховуючи точки зору інших. При цьому координувати власну точку зору відповідно до думок інших, що забезпечує об'єктивний погляд на предмети та події. В афективній (емоційній) сфері децентрація пов'язана з емпатією і проявляється у здатності «відчути» іншого. Децентрація забезпечує здатність людини емоційно відгукуватися на переживання інших. Рефлексія забезпечує «проникнення в духовний світ» іншої людини, а емпатія прийняття переживань співчуваючи (переживання людини з приводу почуттів іншого, відмінних від власних) та співпереживаючи (переживання людиною тих самих почуттів через ототожнення). Децентрація у змістовій сфері сприяє розумінню себе у світі відносин з іншими. Особа сприймає іншого як цінність «співбуття», а не як засіб досягнення цілей. Основою децентрації є пізнання, а для того, щоб пізнати об'єкти, суб'єкт змушений діяти разом з ними. Тому джерелом децентрації є взаємодія у кооперативній діяльності, яка вимагає вміння координувати свою точку зору з іншими можливими. Зіткнення своєї думки з чужою викликає сумнів, що спонукає особу до перетворення смислів образів, понять і уявлень у власній позиції. У спілкуванні має значення не сама подача інформації, а смисл, який вкладається в те, про що йде мова. Спільна діяльність, спілкування, ігри

дозволяють людині уявити себе на місці іншого, що у свою чергу сприяє формуванню соціальної спрямованості (розуміння ролі інших людей) [4].

На думку Дж. Смедслунда, важливу роль у розвитку децентрації відіграють комунікативні бар'єри та конфлікти, які виникають підчас спілкування. При виникненні конфліктів відбувається зіткнення суперечливих точок зору, що спонукає особистість до переосмислення думок, понять, уявлень у власній пізнавальній позиції. У свою чергу Д. Флейвел пов'язує децентрацію з успішним і безконфліктним прийняттям іншої людини [2, с. 35].

Гарвардський психолог Р. Кеган стверджує, що точка зору іншої людини проходить шлях від того, що індивід спочатку її просто враховує, щоб успішно досягати цілі «я», до існування в якості складової «я» (нерідко як непрошений «загарбник» на перехідному етапі і, врешті-решт, як невід'ємна органічна складова того, хто є «я») [6, с. 11].

У моделі Д. Флейвелла необхідності в децентрації немає, тому що егоцентричне спілкування є ефективним. Спілкування є дієвим, позаяк люди, як правило, зв'язуються і спілкуються з тими, хто досить подібний до них. Там, де подібності достатні, егоцентричне спілкування є ефективним. Там, де схожість слабка, з'являється необхідність в активації соціальної децентрації. Разом з тим, Д. Флейвелл зазначав, що у нас існує "ризик" (майже в медичному сенсі) потрапити у полон егоцентричного мислення впродовж всього свого життя так само, як і певних логічних помилок. Причина знаходиться у наших психологічних дизайнах щодо робіт, які нам необхідно виконувати. Ми переживаємо свої власні точки зору більш-менш безпосередньо, тоді як нам завжди треба осягати погляди іншої особистості посередньо, опосередковано. Наші власні точки зору є когнітивно "доступнішими" для нас, аніж чужі [9, 125]. Ми, звичайно, не схильні повністю виключати зі свого лексикону займенники «я», «моє», «мені», коли намагаємося збагнути чийсь іншу позицію. Хоча завдяки децентрації егоцентризм може йти на спад, але психологічного порядку денного він ніколи не щезає повністю. Ця пропорція децентрації чи взаємності у просторі міжособистісних стосунків, як запевняє Т.Пашукова, не є цілком справою логіки когнітивних тлумачень учня, а скоріше всього його об'єктивної позиції у системі взаємодії, хоча існує неподільність розвитку когнітивної сфери та еволюції особистості. Тому міжособистісними стосунками, а не когніціями, генерується егоцентризм чи децентрація. Отже, гіпотетично можливо підпорядковувати динаміці міжособистісних стосунків когніцію, скажімо, егоцентричні упередження, і, навіть, викривити логіку чи знання ради, скажімо, психологічного уникнення відповідальності чи задоволення експектацій у мережі стосунків підлітка зі значущими іншими або ради покращення стосунків [6, с. 11].

Згідно Г. Бреслав у дітей дошкільного віку вже можна прослідкувати порушення децентрації: відсутність емоційної децентрації – коли дитина не здатна співпереживати іншим не в реальній ситуації, ні коли прослуховує казки або під час перегляду мультфільмів.

Л. Веккер під децентрацією розумів: 1/незалежність від зміни егоцентричних систем координат; 2.звільнення від суб'єктивних обмежень; 3/розширення меж перцептивного поля [3, с. 18].

Перцептивне (феноменальне) поле – це досвід, отриманий індивідом в ході всього життя і є унікальним для нього. Відіграє велику роль у формуванні Я-концепції – система уявлень індивіда про самого себе, свідомо, рефлексивна частина особистості.

М. Хьюз експериментально довів, що здібність до децентрації починає формуватися вже до 3,5 років. Подібні результати були отримані в дослідженнях М. Маратсос, П. Ллойда та інших [7]. М. Доналдсон, пояснюючи неузгодженість терміну виникнення децентрації в дослідженнях Ж. Піаже і М. Хьюза, вважає, що завдання Ж. Піаже були спрямовані на вивчення предметної децентрації, яка передбачає володіння формальними операціями, водночас завдання М. Хьюза спрямовані на вивчення соціальної децентрації, яка полягає у розумінні мотивів, цінностей і переживань іншої людини [5, с. 15].

Б. Паригін та І. Кон розглядають децентрацію як здатність індивіда до прийняття своєї соціальної ролі і ролі іншої людини. В. Франкл підтримує думку Ж. Піаже, що децентрація – це механізм розвитку особистості в процесі перетворення смислу образів, уявлень і понять людини з урахуванням можливих точок зору інших людей [5, с. 12].

О. В. Завгородньою децентрацію було розглянуто у гендерному аспекті і теоретично обґрунтовано, що децентрація пов'язана із психологічною андрогінністю та фемінністю, тобто зміщенням мотиваційно-ціннісної домінанти з егоцентричних і групоцентричних прагнень на універсально-милосердні та альтруїстичні. Причому децентрація базується на неусвідомлених процесах, виявляється безпосередньо у почуттях та бажаннях і не підлягає прямій вольовій регуляції (бо неможливо примусити себе співпереживати) [2,с.2].

П. М'ясоїд під децентрованою особистістю розуміє індивіда, який розмірює образ ситуації та своє «Я» і власними діями створює нову ситуацію [5, с. 13].

О. Бодальов пов'язує соціальну децентрацію з виконанням функцій координації та врахуванням точок зору учасників міжособистісної взаємодії, що є, на його думку, підставою для гіпотез про вплив кооперативного або конкурентного типу взаємодій (Т. Пашукова) [5, с. 13].

У структуру децентрації, за В. Недоспасовою, входять два компоненти: позиція особистості і система відносин, пов'язана з цією позицією [12, с. 13]. Дослідниця виходила з того, що в процесі сюжетно-рольової гри діти виконують різні ролі, посідають різні позиції і по різному будують стосунки з іншими дітьми. Дослідження показало, що зміна ролей і позицій у грі «розхитує» Я-центрованість дитини й ілюзії «абсолютності» свого становища у світі, сприяє розвитку координації дій і стосунків з іншими людьми, тобто формує спроможність до децентрації. Навчання дітей оволодінню умовно-динамічною позицією (за допомогою ототожнення себе з іншою людиною) виявилось ефективним засобом формування у них спроможності до децентрації,

сформовані в ході експериментального навчання, дошкільники успішно переносили і на розв'язання задач «піажевського» типу [3, с. 18].

А. Адлер в індивідуальній психології, яку він визначав як «позиційна психологія», визначав позицію особистості як готовність людини до співпраці з іншими у досягненні спільних цілей [5, с. 13].

Децентрація є механізмом сприйняття людини в її відношеннях з іншими людьми, поряд з ідентифікацією, рефлексією та емпатією. За К. Роджерсом, «бути у стані емпатії» означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і смислових відчуттів, ніби стаєш цим іншим, але без втрати відчуття розуміння своїх почуттів. Так, людині, щоб зрозуміти іншу людину необхідно перейти у систему її координат (емпатії) [8].

А. Потеряхін побудував опис децентрації у координатах егоцентризму та емпатії. З погляду науковця-практика, механізм децентрації починає діяти за умов, коли дефіцит інформації про партнера по спілкуванню не вистачає інформації і немає потреби апелювати до атрибуції (добудові необхідної інформації шляхом приписування партнерові можливих почуттів і намірів, причин і мотивів поведінки). За таких обставин децентрація – це здатність відкинути тягар власного досвіду, відійти від свого Я і наблизитися до Я іншої людини й подивитися на світ її очима [3, с. 18].

На думку В. Агеєва та М. Абалкіної, децентрація робить можливим розуміння іншого не стільки на раціональному, дискусійно-логічному рівні, скільки на рівні відчуттів, емоцій почуттів. Це розуміння іншого за допомогою емоційного проникнення у його внутрішній світ, думки і почуття [13, с. 18].

Ж. Піаже, досліджуючи децентрацію у дітей, припускав, що вона виникає в індивідуальній предметній діяльності дитини завдяки прагненню процесів асиміляції та акомодатії до рівноваги, але згодом він дійшов висновку про те, що децентрація – результат потреби дитини у взаємодії з іншими людьми, яка вимагає урахування їх точок зору. Вченим було виділено три рівні децентрації:

1. На рівні сенсомоторного інтелекту (від народження до 1,5 – 2 років) відбувається перехід від повної відсутності розрізнення між суб'єктивним і об'єктивним до розуміння наявності у світі об'єктів і себе як об'єкта серед інших, що існують незалежно в просторі та часі.

2. На рівні доопераційної стадії розвитку інтелекту (від 2 до 7 років) мислення дитини обмежене егоцентризмом, характерне явище центрації діти іноді плутають видимість із реальністю. Відбувається лише часткове розрізнення власної точки зору з іншими. До 7 – 8 років у результаті децентрації дитина осягає об'єктивні відносини між речами й будує міжособистісні стосунки у формі кооперації.

3. На рівні формальних операцій у 11 – 14 років егоцентризм проявляється у приписуванні підлітком безмежних можливостей власному мисленню, здатному, на його думку, перетворити світ. Формальне мислення означає оперування операціями. Децентрація в цей період полягає у тому, що дитина з абстрактного реформатора перетворюється в діяча. З цього моменту стає доступною вся навколишня реальність. З появою формальних операцій вона стає навіть чимось більшим, ніж реальність, тому що відкривається цілий світ того, що може бути

збудовано, і тому що мислення стає вільним у відношенні до реального світу [11, с. 14].

Дослідження Л. С. Виготського відкрили кардинально новий підхід у вивченні егоцентризму дитячої мови й мислення. Він вважав егоцентричну мову проміжною, перехідною формою від зовнішньої мови, мови для інших, до мови внутрішньої, мови для себе. Егоцентрична мова – це певне міркування, що відбувається із самим собою, або мислення вголос. Як правило, дитина говорить сама з собою, коли у неї виникають труднощі у виконанні дії, завдання. Згідно з позитивістським світоглядом Жана Піаже, егоцентризм мови дитини визначається егоцентризмом її мислення. Дитяча мова егоцентрична тому, що дитина думає, ніби її сприйняття світу реальне, й інші люди бачать світ так, як і вона. На відміну від Ж. Піаже, Л. С. Виготський вважає, що не мислення визначає властивості егоцентричної мови, а, навпаки, структура і функції дитячої мови обумовлюють розвиток мислення, причому егоцентрична мова з віком не згасає, як думав Ж. Піаже, а переходить у внутрішній план [13, с. 396]. У свою чергу Т.І. Пашукова стверджує, що егоцентрична мова, яка виражається у таких формах, як повторення і монолог, обумовлюється потребами соціально-психологічної взаємодії з людьми [4, с. 214].

Децентрація – це своєрідні терези, на шальках яких лежать емпатії та егоцентризм, що схиляються на користь першого чи другого, залежно від обставин. Емпатія є складною психологічною системою забезпечення Я – Ти зв'язку при взаємодії людини зі світом, специфічною формою відображення об'єктивної реальності, якою є внутрішній (суб'єктивний) життєвий світ іншої людини. Специфіка емпатії полягає в її емоційній природі, а змістом емпатії можна вважати відображене ставлення того, хто співчуває кому-небудь, виражене в почуттях, ідентичних почуттям цієї людини, яка переживає [3, с. 19].

Дж. Каліш визначив емпатію як здатність безпомилково розбиратись у почуттях іншої людини і повідомляти їй про розуміння своїх почуттів [16, с.54].

Емпатія в діалозі об'єднує два процеси: з одного боку, це розуміння ситуації на основі інтегрування образного та логічних аспектів пізнання, з іншого боку, це перехід від егоцентричного прийому інформації до взаємодії учасників діалогу. Ці процеси об'єднують механізми децентрації, ідентифікації, рефлексії. З психологічної точки зору діалог здійснюється за допомогою процесів ототожнення – відокремлення, центрації – децентрації, ідентифікації – дезідентифікації, перевтілення – відсторонення, рефлексії та емпатії, переживання і втілення [5, с. 24].

На думку З. Фрейда, емпатія встановлює відповідне відношення до акту сприймання психічних станів, відчуття певних переживань. А от, у психоаналізі Е. Фрома поняття емпатії віддзеркалилося у ідентифікації як прийому наукового пізнання, при якому встановлюється подібність об'єктів та самореалізація учасників спілкування. У 1934 році Дж. Мід виділяє емпатію як здатність зіграти роль іншої людини. На початку 1990-х років у Пармському університеті італійськими вченими Дж. Ріццолатті, В. Галлезе було висунуто думку, що емпатія – це процес активності дзеркальних нейронів, що служить відображенням емоційного стану інших осіб [3, с. 145].

Емпатія є цілісним ієрархічно структурованим, багатовимірним утворенням, яке відбувається на відповідних рівнях: неусвідомленому (фізіологічному), частково усвідомленому (психофізіологічному), усвідомленому (соціопсихологічному) і надсвідомому (духовному): 1) на фізіологічному рівні, як правило, відбувається споглядання і сприймання емпатогенної ситуації, зараження емоціями емпата; 2) на психофізіологічному - ідентифікація суб'єкта емпатії з її об'єктом, наслідком чого є переживання суб'єктом емпатії емоцій, ідентичних емоціям емпата (співпереживання). В умовах соціального контролю або ж у результаті актуалізації досвіду спостережень за відповідною поведінкою референтних осіб та наслідування такої поведінки співпереживання може спонукати до сприяння, допомоги об'єкту емпатії; 3) на соціопсихологічному рівні суб'єкт емпатії переживає з приводу почуттів, переживань іншого у формі співчуття співраді, заздрості чи злорадності, будує моделі поведінки сприяння чи протидії, реалізує ці моделі; 4) на духовному рівні досягаються смислові, екзистенційні: утворення емпата і відчуваються його вершинні, містичні переживання. Відбувається це у вигляді надчування вершинних переживань, трансперсонального спілкування альтруїзму, самопожертви, садизму (за патології) [2, с. 113].

На думку С. Грабовської, що менша здатність до емпатії, то більша схильність керуватися мотивом «дай». Люди, не здатні до співпереживання, емпатії, не вміють децентруватися, «залізти в чужі черевики», схильні «тягнути ковдру на себе», мало цікавлячись тим, як це позначається на інших. «Вимагачі», зазвичай, концентруються на власних проблемах і потребах і дивляться на світ крізь призму власних потреб. Цим вони нагадують немовлят, що перебувають у полоні своїх потреб. «Вимагаюча» мотивація видається атавізмом позиції немовляти в психіці дорослої людини, і її можна розглядати як показник інфантильності [18]. Людина з низьким рівнем емпатії не може відгукнутися на почуття іншої, порадіти з чужої радості чи опечалитися чужим смутком. Вона припускається помилок у стосунках з людьми, бо цілковито довіряється тільки собі, а цього недостатньо. Виходячи тільки з власних, актуальних для себе станів, вона не бере до уваги спонукання та емоційні стани партнера [5, с.28].

Ідентифікація – це унодібнення себе іншому, спроба поставити себе на його місце, проникнути в систему його смислів. Ідентифікація є одним з основних механізмів соціалізації індивіда та перетворення його і суб'єкта взаємодії в особистість [5, с. 24].

Ідентифікація – це ототожнення, уподібнення, впізнання, встановлення співпадання об'єктів. Цей термін у психологію ввів З. Фрейд, який визначав ідентифікацію як несвідомий процес наслідування; як найперший прояв емоційної прив'язаності дитини до матері, емоційне злиття з нею; спосіб захисту особистості від тиску інстинктів; як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції “Супер-его” через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки [9, с.105].

Феномен ідентифікації не можливо уявити без механізму децентрації. Оскільки для того щоб ототожнити власне «Я» з «Я» іншої людини, її

особистісним та поведінковим характеристикам, необхідно змінити власну первинну позицію на позицію іншої людини. Таким чином, виявляється тісний взаємозв'язок децентрації та ідентифікації. На думку З. Фрейда, механізм ідентифікації займає провідну функцію у внутрішньо- і між груповому спілкуванні. Ідентифікація як один з механізмів міжособистісного сприйняття, на думку В. Л. Зливкова, забезпечує процес взаєморозуміння та адекватну поведінку. Ідентифікація в соціальній перцепції – це ототожнення індивідом своєї особистості з особистістю іншого. В основі цього лежить процес порівняння явищ, предметів і образів. З іншого боку, ідентифікація лежить в основі емпатії, що виникає і формується у взаємодії та спілкуванні. Тому ідентифікація відіграє роль механізму організації функціонування групи, зміст якого – в створенні почуття «ми», а не «я й інші» чи «ми і вони». На думку А.Бандури, значимість ідентифікації зростає за умови, якщо суб'єкт і об'єкт однієї статі. Зв'язок децентрації з ідентифікацією полягає в тому, що в онтогенезі оволодіння ідентифікацією як здібністю приписувати свої особливості, схильності і почуття іншим (екстраріоризаційна ідентифікація), і як здібність приписувати собі особливості, схильності та почуття інших, а також переживати їх як власні (інтеріоризаційна ідентифікація), веде до формування механізмів соціальної поведінки, до встановлення відносин з іншою людиною. Це у свою чергу сприяє формуванню в особистості соціально значимих властивостей, таких, як здібність до співпереживання (співчуття) і активному моральному відношенню до людей, до людства, і до себе самого. Що свідчить про зв'язок ідентифікації з емпатією. На думку Л. І. Ключек, єдності ідентифікації та емпатії сприяє спільність складових: в ідентифікації представлений емоційний аспект, а в емпатії – момент ідентифікації [5, с. 27].

Соціологічний словник проекту *Socium* визначає, що ідентифікація – це процес емоційного та свідомого самоототожнення особистості з іншою людиною, соціальною групою, засвоєння норм, цінностей, стандартів поведінки тих соціальних спільнот, до яких вона належить чи прагне належати в майбутньому [6]

Децентрація та рефлексія, будучи присутніми в міжособистісному спілкуванні, впливають на хід та результати пізнання людиною інших його учасників і себе самої, а також на поведінку під час міжособистісної взаємодії. Вони визначають, чи з'явиться у спілкуванні відчуття емпатії по відношенню один до одного. А емпатія у разі прояви, в свою чергу, впливає на подальший перебіг процесу спілкування, породжуючи у його учасників ідентифікацію (О. О.Бодальов) [8, с. 97].

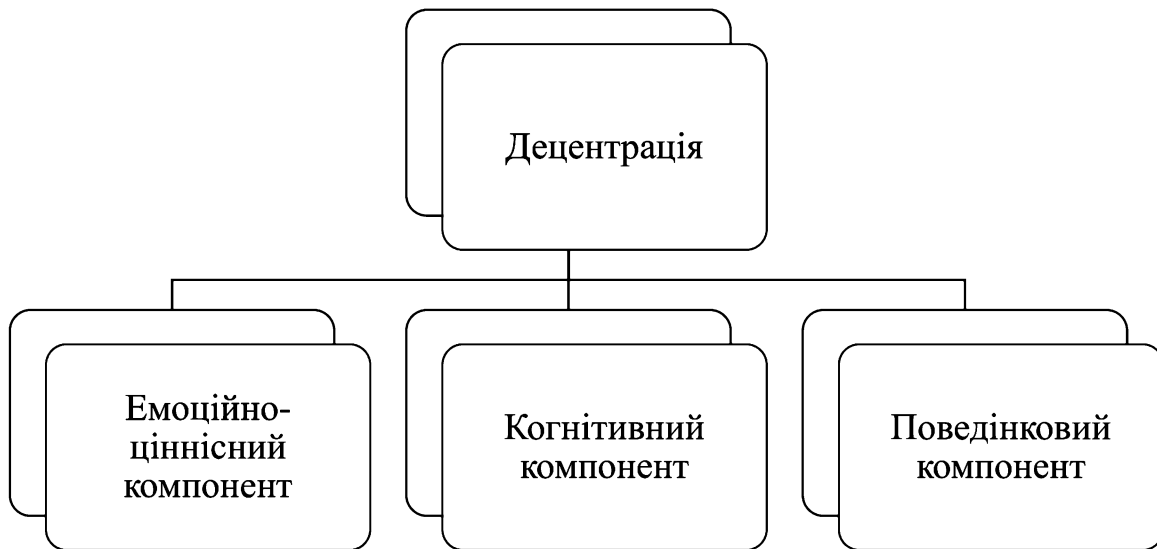
Рефлексія – це діалогічне ставлення до себе як до людини, як до суб'єкта і ставлення до себе з точки зору іншого, усвідомлюючи те, як саме сприймаєшся партнерами по спілкуванню. Рефлексія є подвійним процесом дзеркального взаємовідображення партнерів по спілкуванню, змістом якого виступає відтворення, репродукція особливостей один одного [3, с. 19].

У підході О.В. Карпова рефлексивність виступає як мета – здатність, що входить в когнітивну підструктуру психіки, виконуючи регулятивну функцію для всієї системи, а рефлексивні процеси – як «процеси третього порядку»

(рахуючи процесами першого порядку когнітивні, емоційні, вольові, мотиваційні, а другого порядку – синтетичні та регулятивні). У його концепції рефлексія являє собою найвищий за ступенем інтегрованості процес; вона одночасно є способом і механізмом виходу системи психіки за власні межі, що детермінує пластичність і адаптивність особистості. А.В. Карпов пише: «Здатність до рефлексії можна розуміти, як уміння реконструювати та аналізувати в широкому сенсі план побудови власної або чужої думки; уміння виділяти в цьому плані його склад і структуру, а потім об'єктивувати їх, опрацьовувати відповідно до цілей»[9]. У даному підході рефлексія є синтетичною психічною реальністю, яка є одночасно процесом, властивістю і станом. З цього приводу А.В. Карпов зазначає: «Рефлексія – це одночасно і властивість, унікально притаманна лише людині, і стан усвідомлення чогонебудь, і процес репрезентації психіці свого власного змісту» [5, с.18].

О. В. Крюкова вказує на зв'язок рефлексії та децентрації, наголошуючи на ролі координації індивідуальних дій. Зв'язок децентрації та рефлексії забезпечує усвідомлення своїх слів, вчинків. Є. В. Лушпаєва використовує поняття «рефлексія у спілкуванні», виділивши наступні елементи її структури: соціально-перцептивна рефлексія (рефлексія «Я») – відображення уявлень інших людей про себе (рефлексивні очікування); комунікативна рефлексія (рефлексія іншого) – конструювання внутрішніх характеристик партнерів по взаємодії; соціально-психологічна рефлексія (рефлексія ситуації) – когнітивне усвідомлення ситуації в єдності її об'єктивних і суб'єктивних характеристик [6, с. 639].

Децентрація включає в себе три компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Пізнавальна (когнітивна) децентрація – здатність дитини до врахування думок чи позицій інших людей при вирішенні мисленнєвих завдань. Емоційна децентрація – спроможність особистості відволікатись від власних емоційних переживань і сприйняти емоційний стан іншої людини. У поведінковій сфері децентрація пов'язана із стратегіями побудови взаємин з іншими. Поведінковий компонент виконує реалізаційну функцію, яка передбачає як відкриту власну позицію, так і відкритість до ідей та позицій інших; спрямованість на активну нлідну взаємодію з іншими, що в результаті забезпечує ефективну співпрацю задля реалізації як власних, так і спільних цілей, готовність допомогти іншим [10, с. 32]. Структуру децентрації можна побачити у табл. 1.



Децентрація, емпатія, ідентифікація та рефлексія – механізми, які здатні взаємодоповнювати один одного за певних умов. А. Стукало припускає, що чим більша різниця між особистісною позицією індивіда та позицією іншою людиною, з якою відбувається комунікація, тим складніше буде відбуватися децентрація [9, с. 19].

Т. М. Данилова зробила класифікацію типів спрямованості, яка включає в себе емоційний, когнітивний, поведінковий і ціннісний компоненти:

- егоцентрична спрямованість – цілі, інтереси і потреби особистості мають егоїстичний характер і займають центральне місце в ієрархії ціннісних орієнтацій. В осіб, які відносяться до цього типу, немає справжнього інтересу до співрозмовника, вони не спроможні вийти за межі власних переживань і емпатії;

- гуманістична спрямованість – протилежна егоцентричній, особистість на перше місце ставить цілі та інтереси іншого, має розвинене почуття толерантності, автентичності та емпатії;

- екзистенційна спрямованість – притаманна замкненим особистостям зі зниженою потребою у спілкуванні; особистість спрямована на власний саморозвиток, самоаналіз і внутрішню діяльність;

- прагматична спрямованість – характеризується надмірною схильністю до результату, успіху в конкретній діяльності або матеріальної вигоди [5, с. 42].

Децентрація формується за допомогою безпосереднього емоційного контакту, мовного спілкування та спільної діяльності, на основі збагаченого досвіду в процесі спілкування з навколишнім середовищем, природою, обставинами і взаємовідносинами з людьми, які наповнюють новими думками, почуттями, установками і дозволяють особистості прокладати свій життєвий шлях. Децентрована особистість характеризується контактністю, здатністю до швидкого встановлення взаємних стосунків з іншими людьми. У спілкуванні така особа акцентується на взаєморозуміння партнерів та на можливості досягнення поставлених цілей, встановивши діалог. Спілкування спрямоване на

свій внутрішній світ і світ інших людей. У суб'єктів спілкування відсутній страх неприйняття, домінує внутрішня мотивація підтримання цінності, унікальності та неповторності партнера по спілкуванню. І. Д. Бех вважає розуміння основним способом розвитку особистості. Діти стають будівничими свого власного життя, переймаючись внутрішнім світом інших [1, с. 19].

Отже, можна зробити висновок, що зарубіжні та вітчизняні науковці займаються вивченням даної проблеми, а також створили чимало різноманітних концепцій, теорій та підходів для пояснення суті та природу децентрації. Дослідники намагалися пояснити дане явище з різних сторін. Вивчення даної проблеми продовжуються, і на сьогодні вітчизняні науковці намагаються вивчити детальніше.

Список літератури:

1. Бех І. Д. Технологія інтимно-особистісного спілкування / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2003. – №1. – С. 17 – 29.
2. Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 200 с.
3. Грабовська С. Феномен «вимагаючої» поведінки: соціально-психологічний аналіз [Електронний ресурс] // Психологічні проблеми суспільства епохи трансформації / С. Грабовська. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p084.php>
4. Гриценко Т. В., Гриценко С. П., Іщенко Т. Д., Мельничук Т. Ф., Чуприк Н. В., Анохіна Л. П. Етика ділового спілкування: / за редакцією Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук / Навч. посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007 - 344 с.
5. Данилова Т. Н. Опросник диагностики типа направленности личности практического психолога / Т. Н. Данилова // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2004. – №8. – С. 41 – 44.
6. Лисовский В. Т., Дмитриев А. В. Личность студента. – Л. : Изд-во. Ленинградского университета, 1974. – 305 с.
7. Орешета Ю. В. «Ідентифікація» та «професійна ідентифікація»: теоретична інтерпретація понять / Ю. В. Орешета. // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – №58. – С. 104–112.
8. Романишина Л. М. Ідентифікація і ідентичність як основа формування професійної ідентичності майбутніх фахівців / Л. М. Романишина, О. Я. Романишина. // Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки. – 2014. – №3. – С. 207–216.
9. Скороходько К. В. Вплив рівня децентрації на вибір стилю поведінки у конфлікті у ранньому юнацькому віці / К. В. Скороходько. // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – №3. – С. 34–36.
10. Скороходько К. В. Психологічні особливості децентрації особистості / К. В. Скороходько [Електронний ресурс] // Збірник наук. праць / Педагогічний

інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка. – 2012. – Вип. 9. – Режим доступу : <http://www.psyh.kiev.ua>

11.Соболева К. В. Психологічні особливості децентрації у ранньому юнацькому віці : дис. канд. псих. наук : 19.00.07 – педа / Соболева Катерина Віталіївна – Київ, 2015. – 237 с.

12. Социологический словарь проекта Socium [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.voluntary.ru/dictionary/572/symbol/200

13. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій / І.М. Ушакова. – Харків.: НУЦЗУ, 2016. – 123 с.

14. Чекстере О. Ю. Психологічні особливості розвитку децентрації в сучасних умовах / О. Ю. Чекстере. // психологічний часопис. – 2015. – №1. – С.102–108.

15.Штепа О. С. Особистісна зрілість: Модель. Опитувальник. Тренінг. Монографія / О. С. Штена– Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Іл.; 210 с.

16. Энциклопедический словарь / под общ. ред. А. А.Бодалёва. – М. : Изд-во «Когито-Центр», 2011. – 600 с.